

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ : ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ਅਮੂਰਤ

ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਰਚੈਤਾ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਥ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ, ਨਾਮਬਾਣੀ ਤੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਨੂੰ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1563 ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੇਟੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਸਨ; ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਹਾਦੇਵ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਧੀਰਜਵਾਨ, ਨਿਮਰ, ਆਤਮ ਰਸੀਏ, ਦਿਆਲੂ “ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸੁਰ” ਸਰੂਪ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੇਰਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੱਕ ਦੇ ਉੱਚਤਮ ਜਜਬੇ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਕੁੰਜੀ ਸ਼ਬਦ: ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਧਾਰਨੀ, ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ‘ਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ (ਅੰਗ 1406 ਤੋਂ 1409) ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ ਦਰਜ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਵਾਗਮਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਸਹਾਈ ਹੈ:

ਜਪੁਉ ਜਿਨ੍ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਫਿਰਿ ਸੰਕਟ ਜੋਨਿ ਗਰਭ ਨ ਆਯਉ॥¹

ਭੱਟ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ :

ਇਹ ਪਧਤਿ ਤੇ ਮਤ ਚੁਕਹਿ ਰੇ ਮਨ ਭੇਦੁ ਬਿਭੇਦੁ ਨ ਜਾਨ ਬੀਅਉ॥²

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਹਰ ਭੈਅ ਤੇ ਦੁਖ ਦਰਦ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ :

ਭਯ ਭੰਜਨੁ ਪਰ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰੁ ਅਪਾਰੁ ਅਨੰਭਉ॥³

ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਥ’ ਹਨ। ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ “ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਪੁਰਖੁ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਪਾਰਥਉ ਚਾਲੈ ਨਹੀਂ”। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸ਼ਸਤਰ ਹੈ। ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ “ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ” ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੱਕਣੀ ਨਾਲ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤ ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ‘ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਜੋਤ ਫਿਰ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਅਤੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ:

ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ॥

ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ॥

ਮੂਰਤਿ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਪਿਖਹੁ ਨਯਣ॥⁴

ਇੰਝ ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਹੀ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ :

ਰਾਮਦਾਸਿ ਗੁਰੂ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਗੁਰ ਜੋਤਿ ਅਰਜਨ ਮਾਹਿ ਧਰੀ ॥⁵

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਧੀਰਜਵਾਨ, ਨਿਮਰ, ਆਤਮ ਰਸੀਏ, ਦਿਆਲੂ “ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸੁਰ’ ਸਰੂਪ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬੰਦਾ ਅਤੇ ਚਤੁਰ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ‘ਚ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਭਰਾ ਬਾਬਾ ਮਹਾਦੇਵ ਤਿਆਗੀ, ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਉਦਾਸੀਨ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਬੁਲਾਅ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਜਾਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਛੋਟੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਇੰਝ ਹੋਵੇਗਾ :

ਜਿਉ ਮਛਲੀ ਬਿਨੁ ਪਾਣੀਐ ਕਿਉ ਜੀਵਣੁ ਪਾਵੈ ॥⁶

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਆਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਰਤਣਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਅਨੁਪਾਲਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਉਡੀਕਦੇ ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਭੇਜੀਆਂ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਲੁਕੇ ਲਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੀਜੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰੱਖੀਂ। ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਵੇਦਨ ਸਮਝ ਪਈ :

ਇਕ ਘੜੀ ਨ ਮਿਲਤੇ ਤਾ ਕਲਿਜੁਗੁ ਹੋਤਾ ॥
ਹੁਣਿ ਕਦਿ ਮਿਲੀਐ ਪ੍ਰਿਅ ਤੁਧੁ ਭਗਵੰਤਾ ॥⁷

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਗੱਦੀ ‘ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ‘ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਸਹੀ ਚੋਣ ਹਨ। ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 1 ਸਤੰਬਰ 1681 ਤਿਲਕ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਸਾਰੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਗਏ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦਾ ਬੜਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਸੱਭ ਕੁਝ ਸਹਿਣ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੁਆਰਥੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨਘੜਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੱਸ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣਗੇ ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਕੋਲ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਵਿਰੱਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਵਿਛੁੰਨ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਖਰੜਾ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ

ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੇ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਕਾਰਜ ਨੇਪਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਖੁਦ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਖਰੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ 'ਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪੂਜ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬੈਠ ਆਪ ਵਿਸਮਾਦੀ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਬੜਾ ਸੁੱਭ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜੇ ਅਵੱਸ਼ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਇੰਝ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਤੋਂ ਪੋਥੀ ਦਾ ਖਰੜਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਿਲੇ ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਬਾਰੇ ਆਪ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਕਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ ॥
 ਤਾ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ ॥ 1 ॥
 ਰਤਨ ਲਾਲ ਜਾ ਕਾ ਕਛੂ ਨ ਮੋਲੁ ॥
 ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ਅਖੂਟ ਅਤਲ ॥ 2 ॥
 ਖਾਵਹਿ ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ ॥
 ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਵਧਦੇ ਜਾਈ ॥ 3 ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਲੇਖੁ ਲਿਖਾਇ ॥
 ਸੁ ਏਤੁ ਖਜਾਨੈ ਲਇਆ ਰਲਾਇ ॥ 4 ॥ 31 ॥ 100 ॥ ”⁸

ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ 1599 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1604 ਤੱਕ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਪੁਰਦ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ 5 ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, 3 ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਾਂ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ, ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ, 11 ਭੱਟਾਂ ਅਤੇ 15 ਭਗਤਾਂ ਦੀ 30 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪਰਵਰਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਵ ਜਾਗਰਤੀ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਉਸਾਰਿਆ। ਇਸ ਅਦੁੱਤੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਉਪਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤ ਬਿਰਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵੱਡੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਰਵੀਦਾਸ, ਨਾਮਦੇਵ ਜਿਹੇ ਕਈ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ 'ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਹਿਥ' ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵੱਡਾਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ 30 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਦਿਆਂ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਸਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ; ਬਾਰਹਮਾਹ, ਦਿਨ ਰੈਣਿ, ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ, ਸੁਖਮਨੀ, ਥਿਤੀ ਅਤੇ ਛੇ ਰਾਗਾਂ (ਗਉੜੀ, ਗੂਜਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਬਸੰਤ) ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਰਹੜੇ, ਗੁਣਵੰਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਅੰਜੁਲੀਆ, ਸੋਹਲੇ ਆਦਿ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਆਰੰਭੇ ਕਾਰਜ ਜਿਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ 1588 'ਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੰਤ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਤੋਂ ਰੱਖਵਾਈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ 16 ਅਗਸਤ 1604 ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ

ਕਈ ਤਲਾਬ, ਬਾਉਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖੂਹ ਖੁਦਵਾਏ। ਤਰਨਤਾਰਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ, ਛੇਹਰਟਾ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਦਿ ਨਗਰ ਵਸਾਏ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਾਸਾਰ ਲਈ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਾਤਾਂ ਪਾਤਾਂ 'ਚ ਵੰਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ, ਹਿੰਦੂ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਮਿਲਤ ਕਰਨਾ ਵੱਡੀ, ਅਨੋਖੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਰਹਿੰਦੇ ਗੁਰੂ ਦਰੀਆਉ ਵਿਚਿ ਮੀਨ ਕੁਲੀਨ ਹੇਤੁ ਨਿਰਬਾਣੀ।
ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਿ ਪਤੰਗ ਜਿਉ ਜੋਤੀ ਅੰਦਰਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ।

ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਘਟੀ ਅਤੇ ਸੌਹਾਰਦ ਵਧਿਆ। ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਇਹ ਮਾਨਵੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਹ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਅਤੇ ਸਟੇਟ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਅਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਮੌਲਵੀ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ 'ਦੀਨ-ਏ-ਇਲਾਹੀ' ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਅਤੇ ਬੋਲਬਾਲਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਮੁੱਲਾਂ ਮੁਲਾਣੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੋ (ਜਹਾਂਗੀਰ) ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਪਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇਮਦਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਇਆ। ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵੀ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਜਗੀਰ ਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੀਰਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਸਮਿਆਂ 'ਚ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੁੱਲਾਂ ਮੌਲਵੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਧੀਨ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਨੇ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ੇਖ ਮੁਜੱਦਦਿਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਬੁਖਾਰੀ ਸਰਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕਈ ਦੋਸ਼ ਆਇਦ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਬਾਰੇ 'ਇਮਾਮ-ਏ-ਕੁਫਰ' ਦਾ ਫਤਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਜ੍ਹਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹਿੱਤ ਤਿੰਨ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀਆਂ; ਪਹਿਲੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਓ ਅਤੇ ਦੀਨ ਅਪਣਾ ਲਉ, ਦੂਜੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿਓ। ਤੀਜੀ ਕਿ ਬਾਲ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਵਾਸਤੇ ਚੰਦੂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਸਾਕ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਉ। ਅਗਰ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਜ਼ੁਰਮਾਨਾ ਤਾਰੋ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇਨਸਾਨ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਭੈਅ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੂਜਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਰੱਬੀ ਕਿਰਤ ਹੈ ਜੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਤੀਜਾ ਤੇਰੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਸਾਕ ਨਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੰਗਤ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਚੌਥਾ ਜੇ ਸਰੀਰਕ ਤਸੀਹੇ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਯਾਤਨਾਵਾਂ ਸਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਵੀਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

ਦੇਖ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜੁੰਡਲੀ ਲਹੂ ਲਾਖੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਅਧੀਨ 'ਯਾਸਾ' ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਲੇਖ 'ਜ਼ਾਮੇ ਸ਼ਹਾਦਤ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਯਾਸਾ' ਤੁਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਮਕਤੂਲ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਲਹੂਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਾ ਡੁੱਲੇ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ 'ਤੁਜ਼ਕ-ਏ-ਜਹਾਂਗੀਰੀ' 'ਚ ਪੰਨਾ 35 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ 'ਬਾਸਿਯਾਸਤਵਬਯਾਸਾ ਰਸਨੰਦ' ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਗਰਮੀ 'ਚ ਤੱਪਦੀ ਧੁੱਪ 'ਚ ਬਿਠਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਤਪਦੀ ਰੇਤ ਸਿਰ 'ਚ ਪਾਈ ਗਈ। ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਤ ਉਬਲਦੀ ਦੇਗ 'ਚ ਉਬਾਲਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇੰਨੇ ਘੋਰ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਡੋਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ :

ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕੁ ਮਾਂਗੈ॥⁹

ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਚੂੜਾਮਣੀ 'ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਪੰਨਾ 2364 'ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਕਰਿ ਚਾਕਰ ਸੋ ਦੇਗ ਉਬਾਰੀ।
ਪਕਰੋ ਦੇਹੁ, ਤਿਸੀਂ ਮਹਿ ਭਾਰੀ।
ਤਬਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਉਠਿ ਆਪ ਗਏ।
ਤਪਤਿ ਨੀਰ ਮਹਿ ਬੈਠਿਤ ਭਏ।

ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਝਲਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚਾਰੇ ਵਰਣਾਂ ਲਈ ਚਾਰ ਬ੍ਰਹਿਮਾਂ ਵਾਲੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਬਾਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੋਲਵੀਂ ਸਤੁਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਉਪਰ ਜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਨਾ ਦੇ ਅਮੂਰਤਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਉਦਾਰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਜਾਤੀਗਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵ ਦਾ ਯੂਟੋਪੀਆ ਅੰਤਰਨਿਹਿਤ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਤੱਤ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿਚ ਜੋਤੀ 'ਚੋਂ ਜੋਤਿ ਉਗਮੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਹਨ :

ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ॥

ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ॥
ਮੂਰਤਿ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰੁ ਅਰਜੁਨੁ ਪਿਖਹੁ ਨਯਣ॥¹⁰

ਇੰਝ ਇਹ ਪੀੜੀ ਦਰ ਪੀੜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਜੋਤਿ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਗਈ :

ਰਾਮਦਾਸਿ ਗੁਰੂ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ
ਗੁਰ ਜੋਤਿ ਅਰਜੁਨ ਮਾਹਿ ਧਰੀ॥¹¹

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸੰਸਥੀਕਰਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਅਗਵਾਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਸੰਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਅਤੇ ਮਹਿਰਾਮਤ 'ਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ 'ਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਸਤਰ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੂਤਰਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਮੂਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਨੁਭਵ, ਬੋਧ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਮਾਰਥਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਤਮ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਅਤੇ ਅਦਵੈਤ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪਰਾਭੌਤਿਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਕੋ ਕਹਤੋ ਸਭ ਬਾਹਰਿ ਬਾਹਰਿ ਕੋ ਕਹਤੋ ਸਭ ਮਹੀਅਉ॥
ਬਰਨੁ ਨ ਦੀਸੈ ਚਿਹਨੁ ਨ ਲਖੀਐ ਸੁਹਾਗਿਨ ਸਾਤਿ ਬੁਝਹੀਅਉ॥¹²

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੱਚ, ਸੰਜਮ, ਸ਼ੀਲਤਾ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਦਯਾ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਖਮਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ 262 'ਤੇ 'ਸੁਖਮਨੀ ਸੁਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਭ ਨਾਮੁ॥ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੈ ਮਨਿ ਬਿਸ਼ਾਮ॥' ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਤੋਂ ਨਿਵਾਰਣ ਦਾ ਵੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਹਉਮੈ ਬਿਆਪੈ ਦੁਬਿਧਾ ਫੈਲੁ॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਅਉਖਧੁ ਜੋ ਜਨੁ ਖਾਇ॥
ਤਾ ਕਾ ਰੋਗੁ ਸਗਲ ਮਿਟਿ ਜਾਇ॥¹³

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਆਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਗੁਰੂ, ਜੀਵ, ਜਗਤ, ਮੁਕਤੀ ਮੁਕੰਦ ਆਦਿ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਥਾਂ, ਸਿੱਧਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰੰਪਰਾ

ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪੁੰਨ, ਦਾਨ, ਜਪ ਤਪ ਆਦਿ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਜੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਕਾਰਜ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਆਤਮ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ :

ਜਾ ਕੈ ਨਾਮੁ ਬਸੈ ਮਨ ਮਾਹੀ ॥
ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਗੁਪਾਲ ਗੋਵਿੰਦ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਉਤਰੈ ਚਿੰਦ ॥
ਨਾਨਕ ਕਉ ਗੁਰਿ ਦੀਆ ਨਾਮੁ ॥
ਸੰਤਨ ਕੀ ਟਹਲ ਸੰਤ ਕਾ ਕਾਮੁ ॥¹⁴

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਹੈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਭਗਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜਾ ਹੈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇਕ ਪੁਰਖਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਐਸੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਚ ‘ਸਾਧਸੰਗਤਿ’ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਰਜ ਹੈ :

ਵਡੈ ਭਾਗਿ ਰਤਨ ਜਨਮੁ ਪਾਇਆ ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਿਰਪਾਲਾ ॥
ਸਾਧਸੰਗਿ ਨਾਨਕੁ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਸਿਮਰੈ ਸਦਾ ਗੁਪਾਲਾ ॥¹⁵

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ‘ਹੁਕਮੁ’ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ 1 ‘ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; “ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ”। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮ ਪ੍ਰਭ ਦੇ ਹੁਕਮਿ ‘ਚ ਰਹੇ। ਉਸ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਖ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮ ਕਰਕੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਣ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ਕੋਈ ਪਹੁਚਿ ਨ ਸਾਕਉ ਤੁਮਰੀ ਘਾਲ ॥
ਤੁਮਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਤੁਮ ਹੀ ਜਾਨਹੁ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਸਭੁ ਤੁਮਰੇ ਮਾਲ ॥¹⁶

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਤਮ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਆਚਰਨ ਲਈ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਰਬਕਾਲੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮਿ ‘ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਲੋਕਾਈ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

- 1) ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1409
- 2) ਉਹੀ
- 3) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1407
- 4) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1408
- 5) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1409
- 6) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 708
- 7) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 96
- 8) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 186
- 9) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 394
- 10) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1408
- 11) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1409
- 12) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 287
- 13) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 893
- 14) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 891
- 15) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 611
- 16) ਉਹੀ